

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**(Extra)Ordinary letters: A view from below on seventeenth-century Dutch
Nobels, J.M.P.**

Citation

Nobels, J. M. P. (2013, May 21). *(Extra)Ordinary letters: A view from below on seventeenth-century Dutch*. LOT, Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20900>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20900>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20900> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nobels, Judith Maria Petrus

Title: (Extra)Ordinary letters. A view from below on seventeenth-century Dutch

Issue Date: 2013-05-21

Samenvatting

Over het Nederlands van de zeventiende eeuw zijn ettelijke studies gepubliceerd. Verscheidene taalkundigen hebben in de loop van deze en de vorige eeuw honderden verschillende onderwerpen onderzocht en (soms hevig) bediscussieerd. Men zou dus kunnen denken dat het zeventiende-eeuws Nederlands weinig geheimen meer heeft voor de hedendaagse taalkundige. Toch levert deze dissertatie (*Extra*)*Ordinary letters. A view from below on seventeenth-century Dutch* een belangrijke bijdrage aan onze kennis over het zeventiende-eeuws en dat heeft alles te maken met de gekozen invalshoek – ‘language history from below’ – en het unieke bronnenmateriaal.

Gedurende de laatste twee decennia is het paradigma van de ‘language history from below’ uitgegroeid tot een volwassen subdiscipline binnen de historische sociolinguïstiek. Het doel van deze subdiscipline is tweeledig. Eerst en vooral is ‘language history from below’ – zoals de naam van de discipline al aangeeft – gericht op het taalgebruik van mensen uit de lagere regionen van de maatschappij. En hiermee hangt ook samen dat onderzoekers die binnen dit paradigma werken minder de nadruk willen leggen op prestigevariëteiten van bepaalde talen, maar meer willen inzoomen op taalvariëteiten die eerder niet als legitieme onderzoeksobjecten werden gezien. Het is als het ware een verschuiving van ‘vogelperspectief’ naar ‘kikvorsperspectief’ (Elspaß 2005: 13).

De ‘language history from below’ heeft de voorbije decennia gezorgd voor vernieuwende studies en onderzoeksprojecten, waaronder bijvoorbeeld studies over gesproken Frans in Parijs (Lodge 1994, 2004), over taalgebruik van de lagere klassen in het negentiende-eeuwse Brugge (Vandenbussche 1996, 1999), over gesproken en non-standaard Frans in de zeventiende eeuw (Ayres-Bennett 2004), over ‘Alltagsdeutsch’ in brieven van negentiende-eeuwse Duitse emigranten (Elspaß 2005, 2007), over Canadees Frans van de achttiende en negentiende eeuw (Martineau 2007), en over persoonlijke brieven uit Spanje en Portugal (Marquilhas 2012). In deze dissertatie richt ik mij op de ‘language history from below’ van het Nederlands en in het bijzonder op de sociolinguïstische situatie in de Noordelijke Nederlanden van de zeventiende eeuw.

Zoals eerder aangegeven, is er al veel onderzoek uitgevoerd naar zeventiende-eeuws Nederlands. Alleen heeft dit onderzoek zich in behoorlijke mate toegespitst op het zeventiende-eeuws Nederlands dat te vinden was in gedrukte, literaire en ambtelijke teksten in het kader van onderzoek naar het standaardisatieproces. Door het onderzoeken van deze bronnen is dus voornamelijk het Standaardnederlands in ontwikkeling

onderzocht zoals het werd gebruikt door de schrijvers van deze teksten: voornamelijk mannen uit de hogere lagen van de samenleving. Hierdoor is het taalgebruik van een belangrijk segment uit de samenleving, het (spontane) taalgebruik van mannen en vrouwen uit de midden- en lagere klasse, voor een groot deel buiten beschouwing gebleven. Deze dissertatie brengt hier verandering in door het toegankelijk maken en analyseren van uniek bronnenmateriaal, de zogenaamde *Sailing Letters*.

Deze *Sailing Letters* zijn brieven uit de zeventiende, achttiende, en negentiende eeuw die bewaard worden in het archief van de *High Court of Admiralty* (HCA) in de *National Archives* in Kew, London. Deze brieven werden voornamelijk buitgemaakt ten tijde van verschillende oorlogen waarin Nederland en het Verenigd Koninkrijk tegenover elkaar stonden. Tijdens deze oorlogen deden beide naties aan kaapvaart, wat niet verward mag worden met piraterij. In tegenstelling tot piraterij is kaapvaart namelijk legaal. Kaapvaart houdt in dat de staat in oorlogstijd toestemming geeft aan particulieren om schepen van de vijand te kapen en op te brengen als buit.

Dit proces was goed geregeld: de kaping moest aan verschillende eisen voldoen wilden de kapers de buit uiteindelijk toegewezen krijgen. Voor gekaapte schepen werkelijk tot buit verklaard konden worden, moest er in de *High Court of Admiralty* een proces gevoerd worden om te verifiëren of de kaping wel geldig was. Interviews met opvarenden en de inhoud van documenten aan boord moesten bewijs leveren dat het gekaapte schip inderdaad aan een vijandige natie toebehoorde. Daarom werden alle documenten aan boord van een gekaapt schip van boord gehaald en als bewijs gebruikt, inclusief de particuliere post die het schip vervoerde. Na het proces werden de bewijsstukken zorgvuldig opgeslagen in het archief. Omwille van deze gang van zaken bevat het HCA-archief vandaag de dag duizenden dozen vol zeventiende, achttiende, en negentiende-eeuwse documenten, waaronder – volgens een schatting van Roelof van Gelder in opdracht van de Koninklijke Bibliotheek – zo'n 38.000 Nederlandse brieven. Van die 38.000 Nederlandse brieven zouden er bijna 16.000 privébrieven zijn. Verkennend onderzoek naar de brieven wezen uit dat de persoonlijke brieven in dit archief geschreven waren door mannen en vrouwen uit alle lagen van de samenleving. Dit maakt deze brieven uitermate geschikt bronnenmateriaal voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek van het zeventiende- en achttiende-eeuwse Nederlands volgens het paradigma van de 'language history from below'.

In 2008 startte dan ook onder leiding van Prof. dr. Marijke van der Wal aan de Universiteit Leiden het *Brieven als Buit*-project. Doel van dit door NWO-gefinancierde project was een nieuw licht te werpen op de sociolinguïstische situatie in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw. Het subproject dat tot deze dissertatie heeft geleid

focuste op de zeventiende-eeuwse brieven die te vinden zijn in het HCA-archief en in het bijzonder op brieven die gekaapt werden tijdens de Tweede en Derde Nederlands-Engelse Oorlog (respectievelijk tussen 1665 en 1667 en tussen 1672 en 1675). De meeste van deze brieven zijn afkomstig uit het westen van de Republiek: uit de provincies Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland. Deze dissertatie wil de zeventiende-eeuwse taalsituatie – een situatie waarin de positief gewaardeerde standaardtaal in grote lijnen al ontwikkeld was, maar waarin nog veel microselectie plaatsvond – opnieuw bekijken met speciale aandacht voor het tot nu toe onderbelicht gebleven taalgebruik van mensen uit de midden- en lagere klasse. Dit gebeurt aan de hand van zes casus waarin telkens een andere morfologische of morfosyntactische variabele wordt geanalyseerd aan de hand van een aantal taalexterne variabelen (regio, gender, sociale klasse, leeftijd en af en toe ook brieftype). Incidenteel komen ook enkele taalinterne variabelen aan bod. De onderzochte morfologische en morfosyntactische variabelen zijn: de aanspreekvormen (hoofdstuk 4), reflexiviteit en reciprociteit (hoofdstuk 5), negatie (hoofdstuk 6), apocope van de sjwa (hoofdstuk 7), diminutieven (hoofdstuk 8) en de genitief (hoofdstuk 9). In wat volgt vat ik elk hoofdstuk van deze dissertatie afzonderlijk samen.

In het inleidende hoofdstuk schets ik het theoretisch kader waarbinnen dit onderzoek geplaatst dient te worden: zowel de discipline van de historische sociolinguïstiek als de subdiscipline van de ‘language history from below’ worden beschreven en toonaangevende studies binnen deze disciplines worden besproken. Ook de stand van het onderzoek naar zeventiende-eeuws Nederlands wordt geschetst zodat het vernieuwende karakter van het onderzoek in deze dissertatie goed ingeschat kan worden. Vervolgens wordt de geschiedenis van het unieke bronnenmateriaal dat in dit onderzoek wordt gebruikt uit de doeken gedaan. Ten slotte worden de onderzoeksvragen die dit werk wil beantwoorden op een rijtje gezet. Wat onthult dit eerste grootscheepse linguïstische onderzoek van zeventiende-eeuwse persoonlijke brieven over taalvariatie in de zeventiende eeuw? In welke mate vinden we in de brieven sporen terug van gesproken Nederlands? Hoe zijn de verschillende varianten van bepaalde taalvariabelen verspreid over verschillende groepen taalgebruikers? En kunnen de brieven laten zien waar bepaalde taalveranderingen startten: in welke regio en bij welke taalgebruikers?

In hoofdstuk 2 wordt het zeventiende-eeuwse *Brieven als Buit-corpus* voorgesteld, evenals de methode die gehanteerd wordt om het materiaal te analyseren. Allereerst wordt nader ingegaan op de verschillende stappen in de opbouw van het corpus: de keuze van de data, de dataverzameling, het transcriberen van de originelen binnen het kader van het vrijwilligersproject *Wikiscripta Neerlandica*, het omzetten naar *Textfiles*,

de gegevensinvoer in de database en het identificeren van autografen met behulp van de *Leiden Identification Procedure* (LIP). Vervolgens worden de onafhankelijke variabelen besproken die van belang zijn voor de analyses in de verschillende casus en waarmee dus rekening dient gehouden te worden in de opbouw van het corpus: brieftype, regio, gender, sociale klasse, leeftijd, en opleiding en schrijfervaring. Hierna wordt het zeventiende-eeuwse *Brieven als Buit*-corpus voorgesteld. Het corpus van 595 brieven (geschreven door 441 verschillende scribenten) is onderverdeeld in drie subcorpora: een corpus van autografen (307 brieven van 232 verschillende scribenten), een corpus van niet-autografen (117 brieven van 77 verschillende scribenten) en een corpus van brieven waarvan niet kan worden vastgesteld of ze zelfgeschreven zijn of niet (171 brieven van 149 verschillende scribenten). Het subcorpus van autografen is geschikt voor onderzoek naar de invloed van de sociale variabelen gender, sociale klasse en leeftijd, aangezien de sociale kenmerken van de brieveschrijver gekoppeld kunnen worden aan het taalgebruik in de brief. De andere twee subcorpora kunnen niet voor dergelijk onderzoek gebruikt worden, maar zijn wel van belang voor onderzoek naar regionale variatie en het bepalen van de relatieve frequentie van bepaalde varianten van een talige variabele. Ten slotte wordt in dit hoofdstuk kort stilgestaan bij de rol van statistiek in de analyse van het bronnenmateriaal.

In hoofdstuk 3 wordt het belang van het indelen van de brieven in verschillende subcorpora uitgebreider besproken. Er wordt stilgestaan bij de geletterdheid in de zeventiende-eeuwse Republiek en de *Leiden Identification Procedure* (LIP) die ontwikkeld is om te bepalen of een brief autograaf is of niet. In deze methode worden de fysieke kenmerken van een brief gecombineerd met kennis over het leven van de afzender van de brief om te bepalen of het document door de afzender zelf geschreven is (en dus een autograaf is) of niet. Er wordt in detail uitgelegd hoe deze methode in de praktijk gebruikt is om de brieven van het *Brieven als Buit*-corpus in het juiste subcorpus onder te brengen.

Hoofdstuk 4 presenteert de eerste casus in de dissertatie: het onderzoek naar de aanspreekvormen in brieven. Uit de analyse blijkt duidelijk dat er een keur aan aanspreekvormen wordt gebruikt in het zeventiende-eeuwse corpus: het epistolaire *ul*, het epistolaire *UE*, het neutralere *gij* en *u*, en het meer spreektaalige *jij*. Het is onmiskenbaar dat de sociale variabelen van gender en sociale klasse een invloed hebben op de gebruikte aanspreekvormen: de relatief jonge aanspreekvorm *UE* blijkt typerend te zijn voor mannelijke schrijvers en voor schrijvers uit hogere sociale kringen, terwijl *ul*, *gij* en *jij* duidelijk vaker gebruikt worden door vrouwelijke schrijvers en schrijvers van de lagere sociale klassen in het algemeen. Verder tonen andere analyses ook duidelijk dat de relatie tussen

de afzender en geadresseerde invloed heeft op het gebruik van bepaalde aanspreekvormen.

In hoofdstuk 5 worden reflexiviteit en reciprociteit onder de loep genomen in de vorm van het reflexieve pronomen *zich* en het reciproke pronomen *elkaar*. Beide pronomina werden in het Standaardnederlands opgenomen ten koste van oudere vormen (de persoonlijke voornaamwoorden *hem/haar/hun* enerzijds en *mekaar* anderzijds), maar het is nog niet helemaal duidelijk geworden waar de nieuwe pronomina vandaan komen en waarom uitgerekend deze vormen in de standaardtaal terecht kwamen. Hoewel het *Brieven als Buit*-corpus geen sluitend antwoord op deze vragen kan bieden omdat de reflexieve voornaamwoorden slechts zelden voorkomen en omdat de reciproke voornaamwoorden in het corpus geen variatie laten zien (enkel vormen van *mekaar* zijn te vinden in het corpus), kunnen toch een paar interessante vaststellingen omtrent *zich* en *elkaar* worden gemaakt door de data uit het corpus te vergelijken met eerder onderzoek. Zo blijkt dat *zich* in de provincie Zeeland eerst gebruikt werd in de ambtenarij voor het in brieven opdook en dat *elkaar* naar alle waarschijnlijkheid in de standaardtaal is opgenomen omdat het in de zeventiende eeuw werd gebruikt in literaire kringen van de hoogste klassen.

Hoofdstuk 6 presenteert het onderzoek naar de verandering van tweeledige naar enkelvoudige negatie. Eerder onderzoek naar deze verandering was voornamelijk gericht op de invloed van taalinterne variabelen en regionale verschillen, maar in dit hoofdstuk worden naast taalinterne (syntactische constructie en fonetische omgeving) en regionale variabelen ook sociale variabelen onder de loep genomen. Uit de analyses blijkt dat de enkelvoudige negatie waarschijnlijk eerst een regionale variant voor Noord-Holland werd en zich daarna naar de andere regio's verspreidde. Tijdens die verspreiding hield de distributie van de enkelvoudige negatie in Zeeland en Zuid-Holland direct verband met de sociale variabelen van gender en sociale klasse: mannen en schrijvers uit de hogere klassen in het algemeen pikten de enkelvoudige Hollandse negatie sneller op dan vrouwen en schrijvers uit de lagere klassen.

In hoofdstuk 7 bespreek ik het onderzoek naar de relatie tussen de distributie van de *sjwa-apocope* en de sociale variabelen van klasse en gender, formulaire context en fonetische context. Ook in dit hoofdstuk zijn duidelijke regionale verschillen te zien die erop wijzen dat de *eindsjwa* in de zeventiende-eeuw in gesproken taal waarschijnlijk zelden meer gebruikt werd in Noord- en Zuid-Holland terwijl de *eindsjwa* nog een belangrijk kenmerk van het taalgebruik in Zeeland was. Omdat de *eindsjwa* in gedrukte teksten niet zo snel verdween, werd deze in Noord- en Zuid-Holland duidelijk vaker gebruikt door schrijvers die een goede opleiding genoten hadden en schrijfvaardig waren: mannen en schrijvers uit de hogere sociale

klassen. Verder blijkt uit de analyses dat de sjwa-apocope niet vaker of minder vaak voorkwam in formulaire contexten dan elders in de brieven. Ook de fonetische context lijkt niet altijd invloed te hebben: het feit of de klank volgend op een eindsjwa een klinker of medeklinker is, heeft geen invloed op de aanwezigheid van die eindsjwa, terwijl men er toch van kan uitgaan dat dit wel zo was in gesproken taal. Maar de fonetische context voorafgaand aan de eindsjwa heeft wel duidelijk invloed: als deze [d] is, dan is de kans groot dat de eindsjwa behouden is gebleven, terwijl een voorafgaande [t] dan weer de apocope van de sjwa bevordert.

Hoofdstuk 8 handelt over de diminutiva. Het onderzoeken van de distributie van de verschillende varianten wordt bemoeilijkt door de spelling in de brieven: de varianten [i] en [jə] zijn moeilijk uit elkaar te houden doordat ze beiden in spelling kunnen voorkomen als <ie> en occasioneel ook als <je>. Voor elke briefschrijver is er een analyse uitgevoerd om te bepalen hoe de <ie>-spelling geïnterpreteerd moeten worden. De analyse van de uiteindelijke data laat zien dat zowel regionale als sociale variabelen (gender, sociale klasse en leeftijd) invloed hebben op de distributie van de verschillende diminutiefsuffixen. De palatale diminutiefsuffixen worden vaker gebruikt in Noord-Holland terwijl het velaire suffix <ke> vaker gebruikt wordt in Zeeland. Zuid-Holland is een duidelijk overgangsgebied. Opnieuw blijken mannen en schrijvers uit hogere sociale klassen gelijkaardige voorkeuren te hebben: ze gebruiken vaker suffixen die gelinkt zijn aan oude of nieuwere schrijfconventies ([kə] en [jə] met in spelling vaak nog een eind-*n*), terwijl vrouwen en schrijvers uit de lagere sociale klassen vaker diminutiva gebruiken die gelieerd worden aan gesproken taal ([i] zonder eind-*n*). Jongere briefschrijvers gebruiken vaker het jongere suffix [i], terwijl oudere briefschrijvers sterker vasthouden aan het oudere suffix [kə]. Tot slot wordt vastgesteld dat de distributie van de verschillende diminutieven in eigennamen licht verschilt van de distributie in niet-eigennamen: het diminutiefgebruik in eigennamen is licht conservatiever.

De laatste casus wordt besproken in hoofdstuk 9. Dit hoofdstuk gaat over de genitief en alternatieve constructies (de *van*-constructie, de *s*-constructie en de *z'n*-constructie) in de persoonlijke brieven. Uit een eerste overzicht blijkt dat de genitief relatief vaak voorkomt in de persoonlijke brieven, wat contra-intuïtief lijkt omdat we weten dat de genitief waarschijnlijk niet meer voorkwam in het gesproken Nederlands van de zeventiende eeuw en dat persoonlijke brieven taalgebruik kunnen bevatten dat relatief dicht bij die gesproken taal aansluit. Na verdere analyse blijkt echter dat de aanwezigheid van de genitief zich voornamelijk beperkt tot formulaire contexten en dat deze variant in neutrale contexten – waarin het taalgebruik waarschijnlijk het meest spontaan is en het dichtst gesproken taal benadert – praktisch nooit voorkomt. Verder blijkt uit de analyses dat de

sociale variabelen weinig invloed hebben op de distributie van de alternatieve constructies in neutrale contexten, maar dat een taalinterne factor wel invloed heeft: de verhouding tussen de lengte van het *possessum* en de *possessor* bepaalt voor een groot deel welke alternatieve constructies gebruikt worden.

In het slothoofdstuk wordt stilgestaan bij de resultaten van de verschillende casus, maar er wordt ook besproken wat deze studies nu hebben opgeleverd in het algemeen. Een belangrijk punt is dat met het onderzoeken van deze grote collectie persoonlijke brieven het tot nu toe bekende beeld over taalgebruik in de zeventiende eeuw op bepaalde vlakken kan worden bijgesteld: bepaalde veranderingen waarvan tot nu toe werd aangenomen dat ze zich in de zeventiende eeuw al voltrokken hadden bijvoorbeeld, blijken in het taalgebruik in het *Brieven als Buit*-corpus nog volop aan de gang te zijn. Andere belangrijke terugkerende elementen in het onderzoek zijn het belang van opleiding en schrijfvaardigheid, de innovatieve rol van Noord-Holland en het verschil tussen taalveranderingen die van onderaf (lagere sociale klassen en spontaan taalgebruik) of van bovenaf (hogere sociale klassen en schrijftaal) afkomstig zijn. Concluderend kunnen we zeggen dat het unieke bronnenmateriaal voor unieke resultaten zorgt en dat het paradigma van de ‘language history from below’ ook met succes op het zeventiende-eeuws Nederlands toe te passen blijkt.

